

РЕЛІГІЙНІ ОСВІТА І ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ СВІТСЬКОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглядається питання побудови сучасних церковно-державних відносин у формі оптимальної взаємодії світської та релігійної освіти й виховання, припустимих меж впливу релігійного виховання на освітній процес, здійснюваний у світських навчальних закладах

Історія українського народу тісно прив'язана до історії Української Православної Церкви. Важко переоцінити тисячолітній внесок Християнства у формування ментальності нашого народу. Одним із напрямків культурницької діяльності Православної Церкви в Україні була її освітня діяльність. Вона проявлялась перш за все у створенні великої кількості освітніх закладів. Саме школи граматики, церковнопарафіяльні школи, бурси та духовні семінарії у свій час відкрили шлях у світ знань для більшості незаможних українців. Ці перші школи формували й церковний соціум в якому учні формувались як християнська особистість [1: 131].

З відокремлення Церкви від школи був втрачений і спадок православної педагогіки, оскільки християнська особистість може творитись виключно у євхаристичній громаді.

У побудові сучасних церковно-державних відносин, віруючими та невіруючими громадянами актуальною є наявність, з одного боку, форм оптимальної взаємодії світської та релігійної освіти й виховання, з іншого, – припустимих меж впливу релігійного виховання на освітній процес, здійснюваний у світських навчальних закладах. Цій проблемі і присвячена дана стаття.

Релігійні освіта та виховання мають дві основних форми, у кожній з яких є право на існування, оскільки вони відіграють специфічну роль у формуванні цілісного світогляду підростаючого покоління. Перша і "класична" — релігійні освіта і виховання в Церкві. Через церковну проповідь та заняття з вивчення Слова Божого, через участь у спільній та сімейній молитві, через відвідування спеціальних навчальних закладів, як от недільних шкіл, гуртків тощо, діти, підлітки та молодь не лише набувають знань про Бога, а й опановують досвід особистісного богоспількування, побожного життя, виховують і преображають власне серце, сходять сходами духовного вдосконалення. Ця форма — виключна прерогатива Церкви, яка

розуміє її у відповідності з віровченням та історичною практикою благочестя [2].

Друга форма, яка набуває актуальності нині, — релігійна освіта і виховання в системі світської освіти. Згідно з Конституцією України, законом Про свободу совісті та релігійні організації та законом Про освіту, в Україні "школа відокремлена від церкви". У Конституції (ч. 3 ст. 35) лаконічно стверджено: "Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви". У ст. 53 Конституції, в якій проголошується право кожного на освіту, у ч. 5 виокремлено права національних меншин у сфері навчання, натомість не згадано окремо релігійних чи світоглядних інтересів громадян. Стислість конституційних норм залишає простір для їх тлумачення та конкретизації з урахуванням міжнародних норм та досвіду, а також традицій і потреб українського суспільства [3].

Основні проблеми, пов'язані з реалізацією права на релігійну освіту в Україні, групуються наступним чином:

- 1) питання включення релігії або релігійної етики у програму загальноосвітніх державних шкіл;
- 2) питання визнання вищої релігійної освіти (богослов'я) та акредитації відповідних освітніх закладів;
- 3) питання створення релігійними організаціями загальноосвітніх закладів усіх рівнів.

Нині в Україні постало питання про запровадження викладання в системі середньої освіти предмету, який знайомив би учнів із традиційними моральними цінностями християнства, формував би уявлення про чесноти і гріхи, припустиме і неприпустиме. Ініціатором введення такого предмету виступив особисто Президент України В. А. Ющенко.

Було утворено спільну комісію з освітян, науковців і представників церков та релігійних організацій. За попередніми підсумками роботи комісії запропоновано назву предмету "Основи християнської етики".

Однак, представники релігійних організацій виступили проти такої підміни понять. Не тільки релігійні організації, але й деякі громадські та правозахисні організації (наприклад, Харківська правозахисна група, Українська Асоціація релігійних свобод) публічно висловили у 2005 р. переконання, що відсутність права виховувати дітей в релігійному дусі взагалі, та в конфесійних релігійних школах зокрема, є порушенням релігійних прав батьків. Більше того, цими ж організаціями було зроблено конкретні кроки, щоб привернути увагу громадськості та зрушити з місця вирішення проблеми [4].

В Україні масштабність дискусій навколо даної проблеми зумовлена декількома чинниками: По-перше, українське суспільство в період демократичних трансформацій не уникло негативних явищ, пов'язаних з девальвацією індивідуальної, родинної та суспільної моралі, що базується на загальнолюдських цінностях. Такі моральні цінності як справедливість, взаємоповага, чесність, солідарність, порядність, гідність часто поступаються місцем антигуманній за своєю суттю масовій культурі. За таких умов релігійні інституції прагнуть виступити в якості кореляторів ситуації, посиляючись на те, що саме вони є носіями духовності, до якої готові долучити українців через систему освіти.

По-друге, церкви і деномінації упродовж усієї історії їхнього існування завжди займалися педагогічною діяльністю. Свято-Успенські Києво-Печерська і Почаївська Лаври, Видубицький монастир, Львівське та Київське православні братства (від моменту заснування) вирізнялися не тільки своєю релігійною діяльністю, але й були значимими культурними, освітніми осередками, носіями інтелектуального потенціалу. За їхньої ініціативи засновувалися і функціонували відомі у всій тогочасній Європі школи, колеції, академії (Острозька Академія, Києво-Могилянська Академія). Спираючись на історичну традицію, релігійні організації і на початку III-го тисячоліття бажають розгорнути повномасштабну освітньо-виховну роботу.

По-третє, європейський вибір України ставить перед нею цілий ряд конкретних вимог. Одна з них – утвердження принципу світоглядного плюралізму. Фактично йдеться про реалізацію на практиці вимог відкритого суспільства. У демократичному суспільстві конфесії подібно до інших суб'єктів громадянського суспільства мають право долучатися до розбудови освітньої системи з метою виховання духовно зрілого покоління [3].

Отже, у сучасній Україні принцип відокремлення школи від церкви (ч. 3 ст. 35 Конституція України) необхідно розуміти як принцип відокремлення саме державної школи (котра є світською) від церкви, не поширюючи його на приватну сферу. За умови дотримання визначеного державою стандарту освіти діяльність загальноосвітніх закладів, заснованих релігійними організаціями вписується в правове поле Української Держави, яка прагне дотримуватися демократичних норм Європейського Союзу.

Вихід із ситуації глухого кута окремі органи місцевої влади та деякі навчальні заклади вбачають у тому, що керуються не буквою закону, а духом справедливості чи практикою, яке склалася в певному регіоні. У

традиційно релігійних областях – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська – ще з початку 90-х років у загальноосвітніх школах запроваджено експериментальне вивчення "Закону Божого", у столичних навчальних закладах з вересня 2006 року викладається предмет "Християнська етика". Попри нарікання з боку чиновників МОН стосовно незаконності подібних ініціатив, останні мають значний суспільний резонанс. Але ці кроки вимушені, і є не стільки способом вирішення проблеми, скільки доказом її існування. Вони обумовлені відсутністю достатніх правових гарантій прав дітей і батьків на отримання повноцінного релігійного навчання і виховання.

Як переконує викладене вище, політиці української держави на ниві взаємодії духовної і світської освіти не вистачає гнучкості, притаманної західним демократичним суспільствам, адже традиції провідних цивілізованих країн засвідчують, що викладання основ християнського світогляду в системі світської освіти цілком можливе [5: 75-79]. Так, у конституціях деяких європейських країн, які декларують нейтральність держави у справах релігії, принцип відокремлення освітніх закладів від релігійних організацій доповнений виразними гарантіями батьківських прав на виховання та навчання дитини відповідно до власних переконань, наприклад: ст.48 та п.2 ст.53 Конституції Польщі, ст.42 Конституції Ірландії [6].

Узагалі характер навчання релігії у західноєвропейських школах вирішальною мірою залежить від моделі державно-церковних відносин у тій чи іншій країні. Як правило, принцип нейтральності держави в її ставленні до релігії ніде в Західній Європі не означає байдужості до релігійних цінностей. І, скажімо, принцип нейтральності для публічних шкіл зовсім не означає, що такі школи мусять бути цілковито секулярними та/або повністю вилучати навчання релігії зі своїх програм. Це видно на прикладі таких країн, як Бельгія, де впроваджено принцип нейтральності, або Іспанії, де принцип нейтральності освіти при одночасній повазі до релігійних і моральних цінностей вважається фундаментальним підґрунтям усієї системи освіти.

Крім цього, на нашу думку, досвід Польщі у вирішенні проблеми релігійної освіти у світській школі є показовим для України. Адже, Польща, незважаючи на комуністичне минуле та примусову атеїзацію, залишається сьогодні країною з потужно представленою релігійною традицією, що, безумовно позначається на взаєминах держави і церкви в освітній сфері. Згідно з Законом "Про систему освіти" 1991 року (Dziennik ustaw 1991 nr 95 poz. 425) та розпорядженням Міністра освіти у справі умов і форм навчання релігії у публічних школах від 14 квітня 1992 року (Dziennik ustaw 1992 nr 36 poz.155) усі, релігійні

організації, що визнані законом, мають право проводити в школі навчання релігії в обсязі 2 години на тиждень, якщо у класі є принаймні 7 учнів, які сповідують цю релігію. Релігійні організації та держава спільно провадять контроль за викладанням релігії. У разі, якщо батьки проти вивчення релігії у школі, то діти вибирають між трьома додатковими гуманітарними предметами, по одному з яких вони атестуються.

Останнім часом переглядається зміст курсу релігійної освіти за рахунок відмови від традиційного законодавчого підходу і введення філософської, індивідуально орієнтованої проблематики, котра спонукає осмислювати різноманітні життєві ситуації крізь призму віри.

Нетотожність моделей взаємодії школи і релігії в європейських країнах не перешкоджає пошуку балансу та рівноваги між світською і духовною системами освіти. До цього спонукає процес подальшої розбудови об'єднаної Європи і той факт, що країни Старого Світу стоять перед одними й тими ж викликами: релігійна неосвіченість учнів, трудність формування громадянської свідомості в культурно неоднорідних суспільствах, суперечності шкільного виховання мусульманських дітей у дусі толерантності тощо.

Відомо, що Польща увійшла до Євросоюзу, а отже, її законодавство узгоджено з міжнародними нормами, в т.ч. і питання християнської освіти. Тому і Україна приклад може брати саме з Польщі. Адже там навіть мови нема про якесь порушення Конституції у зв'язку з введенням релігії у систему освіти!

Ще раз слід наголосити на важливому факті: принцип світськості держави не означає обов'язкового верховенства атеїзму і відвертої антиклерикальної спрямованості освіти. З іншого боку, викладання основ християнської етики не є вторгненням Церкви в справу освіти, але відновленням рівноваги у справі освіти та виховання.

Спільний знаменник, який нині відтворює загальне бачення європейською спільнотою взаємовідносин духовної і світської освіти, виражається у формулі про те, що громадська школа мусить бути плюралістичною та пошановувати релігійні й філософські переконання родин, відмовляючись від усілякої пропаганди. Тому освітні системи Західної Європи, окремих посткомуністичних країн характеризуються запровадженням релігійної освіти у вигляді самостійних дисциплін у навчальних закладах всіх форм власності та гарантують учням право вільного вибору.

Перед Україною відкриваються два ключові варіанти розбудови відносин між школою і релігією.

Варіант 1. Ситуація залишається без змін. Публічно визнана освіта зберігає свій виключно світський характер. Релігійні організації та світські навчальні заклади продовжують функціонувати окремо. Діалог і співпраця між ним утруднена. Можливі наслідки такого сценарію: нагнітається напруження у суспільстві, дискредитується принцип первинності прав особистості щодо інтересів держави, на міжнародній арені посилюється сумнів стосовно реальних намірів України просуватися шляхом демократичного розвитку.

Варіант 2. Питання про присутність релігійних компонентів у навчально-освітньому процесі, організованому на світських засадах, кардинально переосмислюється. Верховною Радою України приймаються зміни до законодавчих актів, котрі регулюють взаємини між школою і релігійними інституціями. Церкви та деномінації стають такими ж суб'єктами правовідносин в освітній царині, як усі інші громадські організації (за останніми закріплено право засновувати власні навчальні заклади). У справі виховання і навчання дитини пріоритет відводиться інтересам родини, а не держави. Можливі наслідки такого сценарію: Україна послідовно продовжує долати рудименти радянської доби, виконує свої зобов'язання перед європейською спільнотою, утверджує в суспільстві принцип верховенства права, загалом засвідчує конкретні кроки в реалізації демократичного поступу.

Сьогодні питання залишається відкритим, а викладання (невикладання) основ релігійних знань у школах та його форми залежать майже виключно від світоглядних уподобань, а іноді, на жаль, і від матеріальної зацікавленості керівників того або іншого закладу освіти. Така ситуація не є нормальною. І учні, і їхні батьки мають право на чіткі та обов'язкові для всіх правила чи бодай принципи викладання релігійних дисциплін у світських школах [7: 3].

Звичайно ніхто не має права примушувати до релігійної освіти. Кожний має право зробити свій вибір на користь релігійної освіти своєї дитини або відмовитися від такої освіти. З іншого боку держава не може і не вправі відмовити значній частини населення нашої країни в релігійній освіті. Відмова одним громадянам у релігійній освіті на підставі небажання інших громадян порушує права перших.

Безумовно, релігієзнавча освіта й виховання є дійовим засобом формування духовності народу. Але вона не може здійснюватися спрощеними методами і спрямовуватись на нівелювання історичної і національної самобутності українського народу заради утвердження релігійних принципів тієї чи іншої зарубіжної конфесії. Деформоване релігійне навчання та виховання не принесе користі в розвитку

духовності. Вони формують у молоді недовіру до традиційних духовних цінностей українського суспільства, нетерпимість до інших релігійних вірувань, принижує її громадянську гідність [8: 44].

Тому, на нашу думку, для прискорення процесу задекларованої урядом взаємодії світської та релігійної освіти й виховання, у світських навчальних закладах потрібно наступне:

1. Вивчити можливість створення в системі національної освіти дошкільних та загальноосвітніх закладів за релігійною ознакою (подібно до існуючих в Україні освітніх закладів етнічних меншин).

2. Нормативно врегулювати право органів місцевої влади укладати угоди з релігійними організаціями щодо співпраці в освітній сфері.

3. Зорієнтувати державні школи на викладання релігієзнавчих дисциплін або ж їм альтернативних – філософсько-етичних.

4. Об'єднати та координувати зусилля педагогів, богословів і релігієзнавців в галузі науково-методичної і дослідницької роботи.

5. Сприяти підвищенню кваліфікації вчителів, які займаються релігійним вихованням у школі шляхом організації семінарів, лекцій, видання методичних посібників.

Всі ці конкретні кроки сприятимуть подальшому вдосконаленню державно-церковних відносини, нормальному розвитку релігійного середовища, утвердженню в суспільстві миру, злагоди й порозуміння та духовному розвитку особистості й суспільства загалом.

Список використаних джерел та літератури

1. Лагодич М. Місце та роль релігійної освіти у громадянському суспільстві// Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – Вип. 203–204. – Філософія. – С. 131–135
2. Освіта і виховання в Україні: від примусового атеїзму до розумної світськості// Доповідь Преосвященного Филипа, Архієпископа Полтавського і Кременчуцького на відкритті II з'їзду Всеукраїнського православного педагогічного товариства. Київ. 26.05.06. // <http://www.rokim.org.ua>
3. Здіорук С., Токмак В. Розмежування і взаємодія духовної та світської систем освіти в спекулятивному суспільстві: вітчизняна та європейська практика // <http://www.niss.gov.ua>
4. Інтерв'ю з Петром Гануличем, генеральним секретарем Української асоціації релігійної свободи. // <http://www.risu.org.ua/ukr>
5. Лагодич М. Проблеми викладання християнської етики в загальноосвітніх закладах // Науковий вісник Чернівецького